

ÜLKEN ÜZERİNE NOTLAR

Prof. Dr. Cavit Orhan TÜTENGİL

Beş yıl önce, «Türk Sosyolojisini yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da temsil eden iki büyük sosyoloğu»muz kaybetmiştik. Bilindiği gibi, «1974 yılı, Türk Sosyoloji Tarihinin iki seçkin temsilcisini, 1901 kuşağından Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken'in 5 Haziran 1974 tarihindeki ölümünden sonra 16 Kasım 1974 tarihinde de Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fehri Fındıkoğlu'yu aramızdan aldı». 1975 Yılı Sosyoloji Konferansları'nın Fındıkoğlu özel sayısı olarak yayımlanmasından sonra 1979 Yılı Sosyoloji Konferansları'nın da Ülken Hoca'ya ayrılması bizim için yerine getirilmesi gereken bir görevdi.

İlk Karşılaşma

Hilmi Ziya Ülken'le ilk karşılaşmam 1940 yılının güz sonlarında oldu. Liseyi henüz bitirmiştim ve bir ikileme karşısına bulunuyordum. Giriş sınavlarını kazandığım Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Yüksek Öğretmen Okulu Felsefe Bölümü arasında, babamın isteğine boyun eğmeyerek yaptığım tercihi kanıtlamak durumundaydım. Arkadaşım M. Naci Baysal, Valdebağ Prevantoryumunda bulunan Hilmi Ziya Beyle konuyu görüşmemizi önerince sevinçle karşıladım. Hem bazı kitaplarını ve yazılarını okuduğum Hilmi Ziya'yı tanıyacak, hem de Mülkiyeli bir felsefecinin deneyinden yararlanacaktım.

Anımsadığım kadarıyla Hilmi Ziya bizi sıcak bir ilgiyle karşılamadı. Kaykılarak oturduğu koltuğunda uzaklara bakan gözleriyle bizi dinledikten sonra, bu kişisel soruna benim

çözüm getirmem gerektiğini söyledi. Bu ilk karşılaşmadan bende kalan fiziksel özelliklerle, uzaklara bakan buğulu bakışlar oldu. Pijamaları içinde bile resmi bir görünümü vardı, diyeceğim.

Ahmediye Dokumacıları

1940-44 yıllarını kapsayan felsefe öğrenimi yıllarında, Sosyoloji ve Türk Tefekkür Tarihi derslerinde Ülken'in öğrencisi oldum. Duyduğum yakın ilgi nedeniyle sosyoloji sertifikasını ilk yıllarda alınca, bu kez işi yönetmeliğe uydurmak için bitirme tezimi olan «Prens Sabahattin» bana Türk Tefekkür Tarihi ile bağlantı kurularak verilebildi. Böylece, bitirme sertifikam da Felsefe Tarihi oldu.

Sadece kuramsal derslerle yetinmeyip öğrencilerini araştırmaya yönelttiğini görüyordum. Kâğıthane sırtlardaki Alibeyköyü gezisini, Yüksek Öğretmenli arkadaşlarla birlikte yaptığımız «Ahmediye'de Dokumacılık» araştırmasını bu arada sayabilirim. «Sosyoloji Dergisi»nin ilk sayısına bu öğrenci çalışmasını koyarak bizleri toplumsal araştırmaya özendirmek amacını gütmüş olmalıydı.*

H. V. Eralp Ders Programını Değiştiriyor

Hilmi Ziya Ülken'in monoton bir ders anlatışı vardı. Çoğu kez, sarı yapraklı defterlerde yer alan notlarına dayanarak derslerini anlatır, öğrencilerin dikkatle dinleyerek not tutmalarını isterdi. Sınıftaki küçük bir hareketin ya da konuşmanın onu tedirgin ettiğini görürdük. Hoşlanmadığı bir davranışı, dersi kesip sabit bakışlarla ilgiliyi süzmek suretiyle vurgulardı. Belleği çok güçlü olan hocanın, bunun hesabını yıl sonu sınavında soracağı yaygın bir kanıydı.

Derslerinin, eskilerin bir deyimiyle «huşû içinde» dinlenmesini istediği için zilin çaldığım duymaz, duysa da aldırmaz, varmayı amaçladığı yer gelinceye kadar dersini sürdürürdü. Bu yüzden, daha sonraki derslerin aksadığıma sık sık tanık olurduk. Hocamız Halil Vehbi Eralp «çare-i halâs»¹, Ülken'i izleyen dersini başka bir güne aktarmakta bulmuştu.

Kâğıthane Caddesindeki Evinde

Bitirme tezini tamamlayınca imzalaması için Hilmi Ziya Ülken'in evine gitmiştim. Beni şaşırtan iki şeyle bu ziyaret sırasında karşılaştım. Çalışma odasına alınmıştım. Koridorlardan başlayarak evin her yanı kitaplarla doluydu. Çalışma odasının duvarları çepeçevre kitap raflarıyla kaplıydı. Çeşitli dillerde ve boylarda ciltli kitaplar insana bir evden çok bir kütüphanede bulunduğu izlenimini veriyordu. Bana şaşırtıcı gelen ikinci gözlemim ise, çalışma masasının üstündeki Kari Marx'm fotoğrafı oldu.

Görüşmemiz kısa sürdü. Daha sonra, bitirme tezimi hocam Mustafa Şekip Tunç'a imzalatmak üzere Maçkapalas'm yolunu tutmuştum.**

Fındıkoğlu İle İlişkileri

Öğrencilik yıllarımdan sonra da ölümlerine kadar kendileriyle yakın ilişkilerimi sürdürdüğüm iki hocam olarak Ülken ve Fındıkoğlu zihnimde daima bir soru işaretini canlı tutmuşlardır: Dost mu, düşman mı idiler; sevişirler mi, yoksa «sureta» yakın mı görünürlerdi?

Soru işaretinin başlangıcı, Fındıkoğlu'nun Edebiyat Fakültesi'ndeki derslerini bırakmasına kadar varan sert bir tepkisi olmuştu. Daha sonraki yıllarda «İş»te yayımladığı zikzak'lı bir yazısını da anımsıyorum.

Birbirlerinin sağlığı ve çalışmalarıyla yakından ilgilenirler, fakat hiçbir zaman aleyhte konuşmazlardı. Anladığım kadarıyla, bir arada bulunmalarına asgari ölçüde olanak hazırlayan bir çalışma düzeni içinde idiler. Adeta üniversite içi ve dışı çalışmalarında kendilerine sınırları belli «alanlar» çizmişlerdi.

Karakter bakımından farklı yaratılıştta idiler. Mizaçları kadar ilişki biçimleri de temelden ayrılıyordu. Fındıkoğlu, geleneklerine sıkıca bağlı Anadolu insanını simgelerken, Ülken «şehirli» davranışlarıyla dikkati çekmekteydi. Gizli bir rekabet içinde bulduklarını sandığım iki hocam, ayrı yönlerine karşın, birçok bakımdan birbirlerini tamamlamakta idiler. «Sosyoloji mülkünün sultanı» olmayı, her biri, kendine

daha uygun sayıyor olmalıydı. Türkiye dışındaki kongrelerde ve yayınlarda ülkemizin başlıca temsilcileri olmuşlardır.

Galiba biri «ulusal», öteki «evrensel» doğrunun peşindeydi. Bunun içindir ki biri ulusal çözümler ararken, öteki evrensel sentezlere ulaşmayı amaçlıyordu. Aslında, aynı kumaşın iki yüzünü vurgulamakta idiler.

Dergicilik ve Dernekçilik

Gençlik yıllarından başlayarak Ülken'in dergilere ilgi duyduğu biliniyor. Yazdığı dergilerin yanı sıra çıkardığı dergiler de ilgimizi çekmektedir. Geçen yıllarda «Hilmi Ziya Ülken'in Çıkardığı Dergiler ve Bu Dergilerde Yaptığı Yayınlar» konusunu ele almıştık. (Bk. *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 34, S. 1-4, s. 161-172, İstanbul 1977).

Sürelî yayınlara duyduğu yakın ilgi «*Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*»nin oluşmasında baş etken olmuştur, denebilir.

Emeklilik yıllarına kadar dernek çalışmalarıyla da ilgilenmiş, özellikle Felsefe ve Sosyoloji çalışmalarını içeren derneklerin kurulmasında baş rolü oynamıştır. Kısa bir süre bizim de yönetim sorumluluğunu paylaştığımız bu derneklerden birinde «gölge» kişilere de yer verdiği gözümüzden kaçırmazdı. Belki de uzaktan yalan-yanlış denetim yerine, içerden ve sorumluluğa katılarak yapılan bir denetimi yeğ tutuyordu.

Atatürk'e Sunduğu Kitaplar

1973 yılında yayımlanan «*Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin Kataloğu*»na göre, Atatürk'ün kitapları arasında Hilmi Ziya Ülken'den üçü çeviri olmak üzere aşağıdaki beş kitap yer almaktadır:

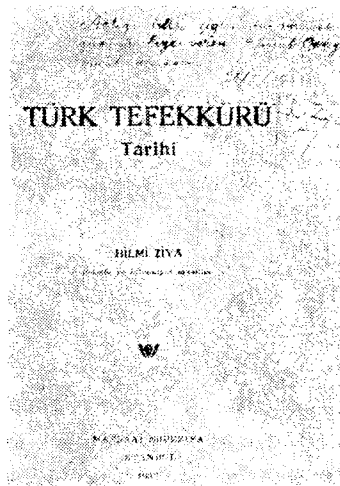
1. *Türk Tefekkürü Tarihi*, 1. c., İstanbul 1933.
2. *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul 1935.
3. *İçtimaiyat Hakkında İptidai Malûmat*, İstanbul 1924 (G. Richard'dan).
4. *Metafizik*, İstanbul 1935 (Aristoteles'ten).

5. *Yeni İlmî Zihniyet*, İstanbul 1935 (G. Bachelard'dan).

Bu kitapların tümünün mü yoksa bazılarının mı Atatürk'e Ülken tarafından gönderildiğini bilmiyoruz. Kesinlikle bildiğimiz tek şey, bu kitaplardan ilkinin, Katalogda belirtildiği gibi, «yazarın imzalı armağanı» oluşudur. (Bk. Adı geçen kitap, Ankara 1973, s. 40).

Gerçekten, Anıtkabir Atatürk Müzesinde sergilenen 160 sıra numarasında kayıtlı «*Türk Tefekkürü Tarihi*»nim iç sayfasında şu tümce yer almaktadır: «Açtığı bilgi çığırında yürümek gücünü bize veren Büyük Gazi'ye küçük armağan. 20/5/1933. Hilmi Ziya».

Atatürk tarafından da kabul edilen Hilmi Ziya'nın o sırada henüz soyadı kullanılmadığı için, isim benzerlikleri nedeniyle «*Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938*» (Ankara 1955, top-layan Ö. Şahingiray) aracılığıyla kesin tarihini saptamak olanaksız görünmektedir.

Yazarlar ve Sanatçılar Çevresi

Gözlemlerimize göre Ülken, yazar ve sanatçılarla yakın ilişkiler içindeydi. Beyoğlu yöresindeki bazı pastane ve kahvelerde belli günlerde, çoğunluğunu genç yazar, ozan ve ressamların oluşturduğu gruplarla bir arada bulunduğunu görür ya da duyardık. Üniversite öğreniminin son yıllarında bir-

kaç kez bu toplantılara benim de katıldığım olmuştur. 1942'lerde Beyoğlu, Değirmen dergisi etrafında toplanan bizler için «karşısında» olduğumuz bir dünyanın simgesiydi; bunun için ki «Önsöz Yerine» başlığını taşıyan anonim bir yazıda şöyle demiştik: «Güneşi köyümüzü, insanları doğduğumuz büyüdüğümüz Anadolu'yu hatırlattığı için Beyazıt semti bize yeter». (Bk. *Değirmen*, sayı 1, s. 4, Ekim 1942).

«Sosyolog Gözüyle»

Hilmi Ziya Ülken, «Yeni Sabah» gazetesinde yayımladığı makalelerinde üst başlık olarak «Sosyolog Gözüyle» ibaresini kullanırdı. Bunu kendisinin mi düşündüğünü, yoksa gazetesinin mi eklediğini bilmiyorum. Bildiğim tek şey bu iki sözcüğün hem yazılara uygun düşmesi, hem de kitaplarda rastlayageldiğimiz saygın bir sözcüğü somutlaştırmasıydı. Günümüzde her şey gibi bu alanda da büyük değişmeler oldu, «sosyolog» sözcüğü gazete ilanlarından kartvizit betimlemelerine kadar yaygınlık kazandı!

1901-1974 yılları arasındaki çizginin ortaya koyduğu «Ülken gerçeği» toplu bir değerlendirmeye konu yapılacak olursa şu özellikleriyle dikkatimizi çekmektedir:

a. Çok yanlılık

Ülken, çok yanlı bir insan olarak karşımıza çıkar. Öğretim üyesi, denemeci, romancı, yazar, çevirmen, ressam ve dergi yöneticiliği onun kendine özgü kişiliğinin değişik yanları olarak görünmektedir. Öte yandan, öğretim üyesi olarak felsefe, sosyoloji, ahlak, mantık ve sanat alanları ile bilim ve sanat yapıtlarına yönelik çevirmenliği de çok yanlılığının alt kümelerini oluşturmaktadır.

b. Feylesof yaklaşımı

Ele aldığı konuları zaman boyutu içinde irdeleyen Ülken'in en büyük tutkusu sentezlere ulaşmak olarak özetlenebilir. «Telifçiliğin tenakuzları»na dikkati çeken bir insan olmasına karşın, sentez arayışlarında, sözkonusu ettiği tu-

zaklardan ne ölçüde kendisini koruyabildiği ayrı bir sorundur. Feylesof yaklaşımı yüzünden, toplumsal konuları ele alırken sosyoloji ile sosyal felsefenin içiçe girdiği de olur.

c. Düşüncenin dorukları

Ülken'in belki de tamamlamaya vakit bulamadığı sisteminin içinde «insan, toplum, evren, oluş, varlık» kavramları düşüncesinin doruk noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yalnız farklı sistemlerle değil kendisiyle de hesaplaşma halinde oluşu, yaptıklarını yıkarak ilerleyen bir yolda yürümesi değişik değerlendirme ve yorumların nedeni olmuştur.

«Ülken Üzerine Notlar»ı Hasan Tanrıktut'un 1940 tarihli bir yazısından yaptığım alıntı ile tamamlıyorum: «Hilmi Ziya iledir ki modern tefekkür tarihimiz ilk büyük ve orijinal şahsiyetini idrak ediyor. Ondan evvel Gökalp var. Şüphesiz Ziya Gökalp bizde — son devir içinde — filozofa en çok yaklaşmış olan ilk şahsiyettir... Gökalp uluslararası olacak orijinal ve yeni meseleler ortaya atmış bir sima olarak değil, fakat bize insicamlı tefekkürü öğreten adam olması itibariyle (filozof) tur. Ondan sonradır ki Türk tefekküründe hakiki mânâsile bir filozofa intizar edilebilirdi... Gökalp ile fikir hayatımıza giren (sistem) Hilmi Ziya'da iyice inkişaf etmiştir. Onun hiçbir yazısı yoktur ki esas fikirlerine şu veya bu şekilde bağlı olmasın». (Bk. *Yeni İnsanlık*, Hilmi Ziya, Hayatı, Eserleri, Sistemi, sayı 3, s. 16-18, 23 Nisan 1940).

(*) Bk. *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 1, s. 290-298, İstanbul 1942.

(**) Önce *Sosyoloji Dergisi*'nde yayımlanan bitirme tezimiz (sayı 4-5, s. 176-220) daha sonra kitaplaştırılmıştır. Bk. *Prens Sabahattin*, İstanbul 1954.